

Кыргыз Республикасынын көзкарандысыздык күнүнө карата

Кыргыз Республикасынын көзкарандысыздык күнүнө жана окуу жылынын башталышына карата өтүлүүчү алгачкы сабактын иштелмеси

Сабактын темасы: КЫРГЫЗСТАН — МЕНИН АТА МЕКЕНИМ!

Сабактын эпиграфтары: *«Азия тарыхында азыркы кездеги Орто Азия чөлкөмүн мекендеген элдердин ичинен аталышы мынчалык эрте эскерилген кыргыздардан башка бир дагы эл жок».*

В.В.Бартольд

*Ата Мекен!
Сен ажайып керемет! —
Тоодой чалкар.
Көлдөй көркөм.
Көк асмандай кепкенен.
Жүрөгүмдөн бөлүп алгыс,
ак дилимден сүйүүм жангыс,
Ата Мекен — Ата-Энем!*

А.Б.Элебесова

Билим берүүчүлүк максаты:

- Окуучуларга «гимн», «герб», «туу» («желек») жана «конституция» түшүнүктөрү жөнүндө маалымат берүү;
- Кыргыз туусунун, гербинин жана гимнинин символикалык касиеттери жөнүндө айтып берүү.

Өнүктүрүүчүлүк максаты:

- Окуучулардын маалыматтык маданиятын калыптандыруу;
- Мамлекеттик символика жөнүндө маалыматтарга жана түшүнүктөргө талдоо жүргүзө билүүгө, алардын маани-маңызын туура жана так аныктай билүүгө үйрөтүү;

Таалим-тарбия берүүчүлүк максаты:

- Окуучуларды өз Ата Мекенинин мамлекеттик символикасын мекенчилдик рух менен таанып билүүгө үйрөтүү, Ата Мекени сыймыктануу сезимин ойготуу;
- Чакан топтордо өз ара байланышта иштей билүү көндүмүн калыптандыруу.

Сабактын тиби: Жаңы билимдерге жана көндүмдөргө ээ болуу сабагы.

Сабак өтүү ыкмасы: Таанып-билүүчүлүк маалымат берүү, топтордо иштөө, аңгемелешүү.

Сабактын планы:

1. Заманбап Кыргызстандын символдору.

2. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби.
3. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу.
4. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни.
5. Кыргыз Республикасынын Конституциясы.

Негизги түшүнүктөр: герб, гимн, туу (желек), конституция, көзкарандысыздык, мамлекет, эгемендүүлүк.

Сабактын жабдылышы:

- Сабактын чоң ариптер менен жазылган аталышы (доскага, плакатка, же слайдда);
- Кыргыз Республикасынын картасы;
- Кыргызстандын гербинин, туусунун (желек) плакаттары;
- Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимнинин тексти, музыкалык жазмасы;
- Кыргыз Республикасынын Конституциясынын китепчеси, же плакаты;
- мультимедиялык слайддар, компьютер, проектор, интерактив тактасы, доска, бор.

Сабак эки бөлүктөн турат:

I бөлүк. ЧАКАН ТОПТОРДО ИШТӨӨ.

II бөлүк. СИНКВЕЙН ТҮЗҮҮ.

САБАКТЫН ЖҮРҮШҮ

I бөлүк. ЧАКАН ТОПТОРДО ИШТӨӨ.

1. Уюштуруу иштери.

Мугалим: — Саламатсыңарбы, кымбаттуу окуучулар, — биздин сүйүктүү Ата Мекенибиздин болочок жарандары, коргоочулары.

Көптөн күткөн коңгуроо да кагылып,
Келди мына окуу жылы жаңырып!

Ошентип биз бүгүн окуу жылынын башталышында өтүлө турган алгачкы жана эң кызыктуу сабакты — Кыргыз мамлекеттүүлүгүнө арналган ачык сабакты өтөбүз. Быйылкы сабак мурдагы жылдардагыдан өзгөчө сабак болуп саналат, анткени булл сабак Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 20 жылдыгына арналып өтүлөт. Анда эмесе, сабакты таанышуудан баштайлы.

2. Таанышуу.

1-кадам. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 20 жылдыгына арналып өтүлүп жаткан «КЫРГЫЗСТАН — МЕНИН АТА МЕКЕНИМ!» темасындагы сабакты кызыктуу жана натыйжалуу өткөрүү максатында мугалим окуучуларга алдын-ала даярдап, столдун үстүнө тизип койгон беш түрдүү түстөрдөгү барактардын ичинен ар кимиси өздөрү каалаган түстөгү барактарды тандап алуусун сунуш кылат.

2-кадам. Окуучулар ирети менен өздөрүнүн аты-жөндөрүн айтып таанышышат жана эмне үчүн ушул түстөгү баракчаны тандап алганын кыскача, бир сүйлөм менен айтып өтүшөт.

3. Ишке киришүү.

3-кадам. Окуучулар тандап алган түстөрү боюнча топторго бөлүнүп отурушат.

Сары түстөгү баракта: **Кыргыз Республикасынын символдору,**

Кызыл түстөгү баракта: **Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби,**
Көк түстөгү баракта: **Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу,**
Жашыл түстөгү баракта: **Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни,**
Ак түстөгү баракта: **Кыргыз Республикасынын Конституциясы,** — деп жазылган.
Таратылып берилүүчү барактардын тематикалык тексттери 4-бөлүмчөдө берилди.

4-кадам. Мугалим окуучуларды топторго бөлүнүшү менен куттуктап, ар бир топко алдын-ала даярдап койгон «белектерди» тапшырат. Ал «белектер» — *Кыргыз Республикасынын символдору, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни, Кыргыз Республикасынын Конституциясы* тууралуу маалыматтар жазылган баракчалар. Андан соң мугалим окуучуларга тапшырманы аткарууга киришүүнү сунуш кылат. Тапшырманы аткарууга 10 мүнөт убакыт берилет.

5-кадам. Окуучуларга тапшырманын темасы алдын-ала жазылып коюлган флипчарттар жана маркерлер таратылып берилет. Окуучулар тапшырманы баракчадагы тексттин жана мурдатан окуп билген маалыматтарынын жардамы менен аткарышат. Тапшырма чыгармачылык менен ар кандай көрүнүштө даярдалышы мүмкүн. Мисалы, кластер, таблица, Венндин диаграммасы, синквейн, текст ж.у.с. түрүндө. Тапшырмаларды кыскача жана кызыктуу кылып даярдоого мугалим көмөктөшөт.

6-кадам. Топтор тапшырманы аткарып бүткөндүктөрүн кол чаап билдиришет. Бардык топтор толук аткарып бүтүшкөндөн кийин тапшырмаларды аткарып бүтүү ырааты боюнча ар бир топтон 1–2 өкүл чыгып, өз темаларын жакташат.

4. Таратылып берилүүчү барактардагы тексттер:

Кыргыз Республикасынын символдору (Сары түстөгү баракта.)
(Плакатты же слайдды көрсөтүү)

Жер жүзүндөгү мамлекеттердин дээрлик баардыгынын тең герби, туусу (желек), гимни жана конституциясы болот. Анткени алар — мамлекеттин башкы символдору. Кыргыз Республикасынын заманбап символдору качан пайда болду эле? Кыргызстандын мамлекеттик символдорунун ар биринин өз тарыхы бар. Кыргыз Республикасы 1990-жылы 31-августта көзкарандысыздыкты алгандан кийин өзүнүн эгемендүү *гербине, туусуна, конституциясына* жана *гимнине*, ошондой эле *улуттук валютасына* — *сомго* — расми түрдө ээ болгон. Демек, Кыргызстан өз алдынча эгемендүү, көзкарандысыз мамлекет болгонуна быйыл туура 20 болду.

Ага чейин Советтик Социалисттик Республикалар Союзу (СССР), же кыскача Советтер Союзу деген өлкө өкүм сүргөн. Биздин Ата Мекенибиз Кыргызстан ошол Советтер Союзунун курамдык бөлүгү, тактап айтканда, он беш союздук республиканын бири эле. СССРдин жана союздук республикалардын ар биринин өз алдынча мамлекеттик символикалары бар болчу. Ал эми эгемендүү жаңы Кыргызстан үчүн жаңы символдордун болушу зарыл болду.

«Символ Symbolon (Symbol) деген грек тилинен алынып, белги, мүнөздүү белги, уруксат белгиси деген маанини түшүндүрөт. Көпчүлүк сөздүктөрдө символ төмөндөгүдөй түшүндүрүлөт.

Символ — материалдык предметтердин жыйындысынын белгиленген элементи, белгилерди көрсөтүүдө колдонулат. Ошондой эле символ кандайдыр бир ойду, идеяны билдирет. Символ бир эле мезгилде ар түрдүү мааниге да ээ.

Биздин оюбузча, символ муундан-муунга берилүүчү буюм, нерсе, окуялардын социалдык жактан белгиленген мазмундуу мааниси: күн, тоо, дарак, туу, шакек, крест ж.б. түрүндө каралат.

Символорду түшүнүү үчүн шарттуу түрдө аны төмөндөгүдөй топторго бөлөбүз:

1. Космостук объектилерге жана атмосфералык кубулуштарга байланышкан символдор (жылдыз, күн, ай, чагылган ж.б.);
2. Жердеги жаратылыш символдору (жаныбарлар, канаттуулар, балыктар, курт-кумурскалар, өсүмдүктөр ж.б.);
3. Адамдардын өзү менен байланышкан символдор (жүрөк, кол, көз ж.б.);
4. Адамдар жараткан искусство предметтери жана курулуштар (архитектуралык курулуштар, курал-жарактар, ритуалдык жана турмуш-тиричилик предметтери);
5. Фантастикалык жаныбарлардын символдору (ажыдарлар, бир мүйүздүү жаныбарлар, грифон);
6. Ар-кандай фигура, белгилер (крест, христограмма, түстөр, сандар ж.б.)»¹;

✍ Плакатка (доскага) жана дептерге жазуу: Мамлекеттин символдору: гимн, герб, туу (желек); геральдика, эн тамга; символ — башкы белги, мамлекеттик символика — көзкарандысыздыктын жана эгемендүүлүктүн белгиси; сом.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби (Кызыл түстөгү баракта.) (Плакатты же слайдды көрсөтүү)

Гербдерди өздөштүрүп изилдөөчү илим *геральдика* деп аталат.

Адамдар гербдерди качан ойлоп табышты эле? Гербдердин тарыхы жүздөгөн жылдар мурда эле башталган. Байыртадан бери эле уруу башчыларынын мураскерлери өз уруусуна башчылык менен бирге анын эн тамгасын (белгисин) кошо мурастап келишкен. Мына ошол уруулук белгилер — *эн тамгалар* — геральдиканын башаты болуп саналат.

Уруулардын жана уруу бирикмелеринин асабаларында (туу, желек, байрак) аларды бири-биринен айырмалап турган ар кандай сүрөттөр түшүрүлгөн.

Мугалим окуучуларга Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби кандай экендигин сүрөттөп айтып берүүнү сунуш кылат. Андан кийин класс менен чогуу гербдин курамдык бөлүктөрүн сыпаттап аныкташат (тоодон чыгып келе жаткан күндүн, ыйык асмандын ээси тоо бүркүтү — Манас менен Семетейдин Акшумкарынын, ак мөңгүлүү Ала-Тоонун, касиеттүү Ысык-Көлдүн, буудай менен пахтанын сүрөттөлүшү, түстүн мааниси).

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик герби Кыргыз Республикасынын Жогорку Сессиясында 1994-жылы 14-январда № 1420-ХІІ токтому менен бекитилген. Авторлору: А.Абдраев, С.Дубанаев.

Кыргызстандын мамлекеттик символу — гербде ак кырбууланган көк түстөгү тегеректин ортосунда көк мелжиген тоону мекендеген кыргызстандыктардын бийик ой-максатын билдирген Ала-Тоо кыркалары, айкөлдүктү жана көрөгөчтүктү туюндура канат жайган тоо бүркүтү ак шумкар, жаратылыштын ажайып кооздугунун, өмүр булагынын жана күч-кубаттын символу болгон мелмилдеген Ысык-Көл, алтын нурларын чачыратып тоо башынан чыгып келаткан Күн чагылдырылган. Ал эми тегеректин жогорку бөлүгүндө «Кыргыз», төмөн жагында «Республикасы» деп жазылган.

¹ А.Ж.Шергазиев. Кыргыз символикасынын тарыхынан. — Б., 2009. — 7–8-беттер.



— Мамлекеттик герб кайсы жерлерге жайгаштырылат? (Өкмөт Үйүнүн, Жогорку Кеңештин имараттарында)

жана башка өкмөттүк имараттарда, паспортто, мамлекеттик мөөрлөрдө, чегара түркүктөрүндө, расмий документтерде, аскер бөлүктөрүнүн күжүрмөн тууларында, Кыргыз Республикасынын Президентинин итандартында (туусунда) ж.б.)

✍ Плакатка (доскага) жана дептерге жазуу: Герб — шаардын же мамлекеттин айырмалап туруучу белгиси. Көгүлтүр Ысык-Көл жана ак мөңгүлүү Ала-Тоо — жаратылыштын ажайып сулуулугунун, өмүр булагынын жана күч-кубаттын символдору. Тоо башынан ай-ааламга алтын нурларын чача чыгып келаткан Күн — жашоонун символу. Ак Шумкар — жоомарттыктын, кыраакылыктын, тоолуу өлкөнүн жалпы жарандарынын мүдөө-максаттарынын бийиктигинин, баатырдыктын, акылдуулуктун жана сулуулуктун символу.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу (Көк түстөгү баракта.) (Плакатты же слайдды көрсөтүү)

«Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусунун кызыл түсү эрдиктин жана кайраттуулуктун символун, өзүнүн нурларына бөлөнүп жаткан алтын түспөл күн тынчтыкты жана байлыкты, ал эми түндүк — ата-бабалардын үйүн, кеңири мааниде, ааламды туюндурат.



Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу ортосуна кырк нуру тегиз чачыраган алтын түстөгү күн алкагынын, күн алкагынын ичине кыргыз бозүйүнүн кызыл

түстөгү түндүгүнүн сүрөтү түшүрүлгөн тик бурчтуу кездемеден жасалган. Туунун эни анын узундугунун бештен үчүн түзөт. Нурлуу алкактын диаметри туунун энинин бештен үчүн түзөт. Күндүн жана нурдуу алкак диаметрлеринин катышы — $\frac{3}{5}$ кө барабар. Түндүктүн диаметри нурдуу алкактын диаметринин жарымына барабар.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик туусу Жогорку Кеңештин 1992-жылдын 3-мартындагы 8-сессиясында кабыл алынган, 5-мартта Өкмөт Үйүнүн имаратында салтанат менен көтөрүлгөн. Туунун авторлору: Э. Айдарбеков, Б. Жайчыбеков, С. Иптаров, Ж. Матаев, М. Сыдыков»².

✍ Плакатка (доскага) жана дептерге жазуу: Кыргызстандын Туусунун түсү кызыл, ортосуна кырк нуру тегиз чачыраган алтын түстөгү күн алкагынын, күн алкагынын ичине кыргыз бозүйүнүн кызыл түстөгү түндүгүнүн сүрөтү түшүрүлгөн.

Туунун түсү эмнени билдирет? Элибизде «Саргара жортсоң, кызара бөртөсүң» деген да макал бар. Бул түс аркылуу кыргыздар сулуулукту да, уялууну да, сүйүүнү да билдирген. Мисалы, кызыл жүздүү адам, өңү кызарып кетти, өңүнө кызыл жүгүрдү, уялганынан кызарып кетти ж.б. Негизи кызыл түс бул жылуу жана активдүү түстөрдүн бири. Жалпы эле кызыл түс өмүрдү, энергияны, күндү, отту жана жайды, ошону менен бирге ал коркунучтун болуу мүмкүндүгүн жана канды түшүндүрөт. Ал эми эмоциялык жактан ал эң күчтүү сезимдерди сүйүүнү жана кубанычты, агрессияны жана жек көрүүнү, ал эми социалдык жактан согушту жана революцияны туюндурат³.

✍ Плакатка (доскага) жана дептерге жазуу: Кызыл түс — эр жүрөктүүлүктүн, каармандыктын, кайраттуулуктун, айкөлдүктүн жана сүйүүнүн символу. Нурларын кырк бөлүнтө чачыраган алтын Күн — бейкуттукту жана байлыкты билдирет.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни (Жашыл түстөгү баракта.) (Плакатты же слайдды көрсөтүү)

² А.Ж.Шергазиев. Кыргыз символикасынын тарыхынан. — Б., 2009. — 65-бет.

³ А.Ж.Шергазиев. Кыргыз символикасынын тарыхынан. — Б., 2009. — 50–51-беттер.

Кыргызстандын дагы бир мамлекеттик символу — бул анын гимни.

Гимн — бул салтанаттуу ыр. Кыргызстандын Гимни — бул биздин Ата Мекенибиздин улуулугу жана сулуулугу жөнүндөгү салтанаттуу ыр.

Кыргыз Республикасынын гимни Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1992-жылдын 18-декабрдагы чечими менен бекитилген. Кабыл алынган күнү: 1992-жылдын 18-декабры.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни кызуу талкуулар жана дебаттар менен коштолгон чоң конкурстун натыйжасында кабыл алынган. Себеби конкурстук комиссияга гимндин 5 тексти түшкөн жана алар жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыяланган.

Мамлекеттик гимн — элдин сүйүүсү жана патриоттук сезими чагылдырылган мамлекеттик эң башкы ыр. Ошондуктан гимндин текстинин сөздөрүн ар бир жаран жатка билет, аны туруп туруп угушат жана аткарышат. Демек, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимнин жатка билүү ар бир кыргызстандыктын, ар бир окуучунун ыйык парзы. (Окуучуларга Мамлекеттик гимндин тексти алдын-ала таратылып берилет.)

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик гимни

Сөзүнүн авторлору: Ж. Садыков, Ш. Кулуев.

Музыкасынын авторлору: Н. Давлесов, К. Молдобасанов.

Ак мөңгүлүү аска-зоолор, талаалар
Элибиздин жаны менен барабар.
Сансыз кылым Ала-Тоосун мекендеп,
Сактап келди биздин ата-бабалар.

Кайырма: Алгалай бер кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда
Өркүндөй бер, өсө бер
Өз тагдырың колунда.

Байыртадан бүткөн мүнөз элиме,
Досторуна даяр дилин берүүгө.
Бул ынтымак эл бирдигин ширетип
Бакыт нурун төгөт кыргыз жерине.

Кайырма: Алгалай бер кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда
Өркүндөй бер, өсө бер
Өз тагдырың колунда.

Аткарылып элдин үмүт-тилеги
Желбиреди эркиндиктин желеги,
Бизге жеткен ата салтын, мурасын
Ыйык сактап урпактарга берели.

Кайырма: Алгалай бер кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда
Өркүндөй бер, өсө бер
Өз тагдырың колунда.

 Плакатка (доскага) жана дептерге жазуу: Гимн — Ата Мекен үчүн сыймыктануу сезимин билдирген салтанаттуу ыр; мамлекеттик символ.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы (Жашыл түстөгү баракта.)
(Плакатты же слайдды көрсөтүү)

Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы тууралуу кеп баштаардан мурда биз деги эле «конституция» деген эмне экендиги жөнүндө жана конституция тууралуу маалымат алалы.

Дүйнө жүзүндөгү ар кыл элдердин юридикалык терминологиясына кирип, алардын лексиконунда кеңири пайдаланылып калган «конституция» деген латынча түшүнүктүн эки мааниси бар. Тарыхый түрдө калыптанып калган бир мааниси — негизги мыйзам, тактап айтканда, мыйзам актыларынын *өзгөртүлбөс бөлүгү*. Ар кандай мыйзамдарды кабыл алууга, канча бир убакыттан кийин, маселен, бир же бир нече айдан кийин жоюп салууга болот. Ал эми конституцияны өзгөртүү оңой-олтоң иш эмес. Алсак, Америка Кошмо Штаттарынын Конституциясы эки кылымдан ашуун мезгилден бери эч кандай өзгөртүлгөн жок. «Конституция» түшүнүгүнүн экинчи бир негизи мааниси — «негиздөө», «орнотуу», мурда болбогон бир нерсени түзүү. Баарынан мурда, мурда таптакыр болбогон мамлекетти негиздөө. Америкалык Конституция — бул Америка Кошмо Штаттары мамлекетинин түзүлүшү. Ага чейин бул аймакта англиялык колониялар болгон. Франция Республикасынын Конституциясы — бул мурдагы, эски беймарал Франциянын ордуна жаңы революциячыл мамлекеттин негизделиши. Өлкө мурдагы эле өлкө болгону менен, мамлекеттик түзүлүшү таптакыр башкача болуп калган. Ал эми Кыргыз Өкмөтү кыргызстандыктарга 1993-жылдагы Конституцияны сунуш кылуу менен, ошол кезге чейин Кыргыз Республикасы (Кыргызстан) мамлекет катары өкүм сүрбөгөндүгүн тастыктаган, бирок ал терминдин артында эмне жаткандыгы эч кимге белгисиз жашыруун сыр сыяктуудай.

Кыргыздарда мурда конституция болгон беле? Совет доорунда биринен бири өткөн эң сонун үч конституция болгон. А бирок дүйнөдөгү эң мыкты жана эң кайрымдуу делип эсептелинген бул конституциялардын бирөө дагы өлкө жарандарынын жашоо-турмушунда толугу менен колдонулбагандыгын, алар жөн гана көркөм буюм катары текчелерде тургандыгын тастыкташат компетенттүү адамдар.

— Ал эми андан мурда, байыркы заманда, ортодогу сандаган жүз жылдыктарда конституция болду беле? Эмне өткөн замандарда биз кылымдап конституциясы жок жашап келген ушунчалык артта калган элдерденбизби?

Бул жерде баса белгилеп айтып кете турган жагдай, өздөрүн артта калган эл деп түк дагы эсептешпеген көптөгөн элдер ушул бүгүнкү күндө дагы конституциясыз эле жапжакшынакай жашап жатышат. Маселен, байыркы доордон берки жүздөгөн кылымдар тоголушкан мезгил менен сыналган, эли демократиялуу өлкө деп тааныган Улуу Британиянын конституциясы жок. Жаңы Англияны түзүү алардын оюна да келген жок, анткени алар Мээрман Эски Англияда жашоону артык көрүшөт. Арийне, Улуу Британиянын демократиялык каада-салты эң байыркылардан болгондуктан, ал конституцияны алмаштырып турат. А бирок мындан жарым кылым эле мурда — 1948–49-жылдары пайда болгон Израиль мамлекети жаш, парламенттик республика экендигине карабастан, анын да конституциясы жок. Демек, конституциясыз деле өкүм сүрүүгө болот экен.

Эми «конституция» деген латынча түшүнүктүн жаңы мамлекетти негиздөө деген маанисин кандай кылабыз? Жер жүзүндөгү конституциясы бар мамлекеттердин баардыгында тең ушундай болгон, демек бизде дагы ошол мааниде эле болмокчу. Арийне, андай болсо, конституция мамлекеттин пайдубалдык түпкү маселелерин чечүүгө тийиш. Мында *эң биринчи* жана негизги маселе — **мамлекеттүүлүк укуктун өтүүчүлүгү жөнүндөгү маселе**. Ал ар кандайча чечилиши ыктымал. Биздин Ата Мекенибиздин мисалында заманбап Кыргыз Республикасы (Кыргызстан) өзүн 1917–1991-жылдары өкүм сүргөн Советтер Союзунун (СССР) курамындагы Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын укуктук улантуучусу катары эсептей алат (аймактык, калкык, тилдик, маданияттык жана экономикалык бүтүндүгү боюнча). Мында мамлекеттик менчикти бөлүштүрүлүшү жаатында Кыргызстан, албетте, зор кыйынчылыктарга дуушар болду.

Андан кийинки негизги маселе — мамлекеттин **аймагы жана калкы тууралуу маселе**. Бул маселе ар бир мамлекеттин конституциясы боюнча бекиилет, же ошол өлкөнүн ордундагы мурунку мамлекеттин аймагы жана калкы автоматтык түрдө анын аймактык ээлиги жана калкы болуп калат.

Өлкөнүн **калкы жөнүндөгү маселенин өзөгүн жарандуулук маселеси** түзөт. Юридикалык жактан мамлекеттин жарандары деген кимдер болот? Алардын укуктары жана милдеттери кандай? Ким көзкарандысыз эгемендүү Кыргызстандын жараны боло алат? Жарандуулукту

кантип алууга болот? Кыргызстандын жараны болгусу келген адам өлкө аймагында канча жыл жашоого тийиш? Кайсы гана өлкө болбосун булар өтө олуттуу маселелер болуп саналат.

Мамлекеттүүлүк укуктун мурункудан кийинкиге өтүүчүлүгү, мамлекеттин аймагы, калкы жана жарандык статус жөнүндөгү мамлелелер чечилгенден кийин гана **мамлекеттин статусу жөнүндөгү маселеге** өтүүгө болот. Мамлекеттин тиби — өтө олуттуу маселе. Кыргызстан тарыхый түрдө көчмөн мамлекеттүүлүктөгү дөөлөт болгон, ал эми 1917–1991-жылдары СССРдин курамындагы союздук республика статусундагы мамлекет болгон. Демек, көзкарандысыздыкка ээ болгондон кийин эгемендүү унитардык мамлекет болуп калды.

Кыргыз Республикасынын 1993-жылдагы Конституциясы таптакыр жаңы мамлекетти түздү. Конституцияны иштеп чыгууда мамлекеттин тиби жөнүндө маселе талкууланып аныкталат. Ошондуктан бул Конституцияга ылайык, эгемендүү Кыргызстан президенттик башкаруу тибиндеги мамлекет болуп калган.

Жаңы конституцияны кабыл алуудагы бешинчи маселе — **бийликтин тиби жөнүндөгү маселе**. Бийликтин үч тиби бар. Алар: монархия, аристократия жана демократия. Жаңы мамлекеттүүлүктү тастыктоо жөнүндө кеп болуп жаткандан кийин, демек, Кыргызстанда демократиянын бар экендиги анык болуп саналат. Бул жерде баса белгилеп кете турган жагдай, кыргыз ээлигинде байыртадан бери эле бийликтин жогорудагы үч тибин айкалыштырган мамлекеттүүлүк болгондугу анык. Уруулук доордо — бий, уруу башчылары, курултай. Кагандык (хандык) доордо — Каган, Уруу башчыларынын кеңеши — ак сөөктөр (төбөлдөр) Курултай — демократия.

Алтынчы маселе — **саясий система жөнүндөгү маселе**. Эгерде жаңы мамлекет демократиялык түзүлүштөгү мамлекет боло турган болсо, анда анын саясий системасы *республика* болуп саналат. Ошол эле учурда *шайлоо системасы* жөнүндө маселе келип чыгат.

Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциянын долбоорун өлкө жарандары жалпы талкуулап, ал 2011-жылдын 27-июнундагы референдумда добуш бергендердин 91 % колдоосу менен кабыл алынды. Бул Конституциянын маани-маңызы кандай, мурдагы конституциядан өзгөчөлүгү эмнеде?

Биринчиден, Президенттин ыйгарым укуктары чектелди.

Экинчиден, социалдык жана экономикалык программаларды жүзөгө ашыруу үчүн Өкмөткө чыныгы бийлик берилди.

Үчүнчүдөн, саясий партиялар аркылуу калктын ар кандай катмарларынын өкүлчүлүктөрүнөн турган жана коллегиялуу орган болуп саналган Жогорку Кеңешке маанилүү мамлекеттик милдеттерди чечүүдө башкы ролду ыйгаруу, объективдүү сот системасын түзүү аркылуу мамлекеттик бийликтин бардык бутактарынын ыйгарым укуктарын теңдештирүү жетекчиликке алынды.

Акырында, *төртүнчүдөн*, келечекте мамлекеттик бийликти бир колго топтоо менен, аны кыянаттык максаттарга пайдалануу мүмкүнчүлүгү жокко чыгарылды.

Мына ошентип, мекендештерибиздин ушундай документти кабыл алуунун канчалык маанилүү экендигин аңдап сезүүлөрүнүн натыйжасында Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциянын долбоору кеңири талкууланды жана кабыл алынды.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы преамбуладан, 10 главадан, 114 беренеден турат.

II бөлүк. СИНКВЕЙН МЕНЕН ИШТӨӨ.

Окуучуларды өз ой-сезимдерин жана идеяларын эркин билдирүүгө жана белгилүү бир бүтүм чыгара билүүгө көнүктүрүүдө жакшы натыйжаны берүүчү интерактивдүү ыкмалардын бири — синквейн. Синквейн 5 саптан турары белгилүү. Ал кыска саптардан турганы менен, ар бир сапты тез, таамай жана так түзүүнү талап кылат. Анын баалуулугу мына ошондо.

«Синквейн» деген аталыш «беш» деген маанини билдирген француз сөзүнөн алынган. Синквейн төмөндөгүдөй эрежеге негизделген 5 саптан турат:

1. Биринчи сапта — темасы.

2. Экинчи сабы теманын маңызын сыпаттоочу эки сөздөн турган сын атоочтон куралат.
3. Үчүнчү сабы үч этиш сөздөн турат.
4. Төртүнчү сапта темага карата сезимди билдирген төрт сөздөн турган фраза берилет.
5. Бешинчи сап синквейн башталган сөздүн — теманын — синоними.

Сабактын темасы «**КЫРГЫЗСТАН — МЕНИН АТА МЕКЕНИМ!**» деп аталгандыктан, демек, синквейнде Ата Мекендин сын-сыпаты ачылып берилүүгө тийиш. Бул тема мугалим үчүн да, окуучу үчүн да кызыктуу болуп саналат. Анткени анда Ата Мекенге болгон сүйүү, Ата Мекени менен сыймыктануу жана аны кадырлап-урматтоо сезими туюндурулган кыска жана таамай айтылган маанилер берилет. Эң башкысы, синквейн боюнча иштөө аркылуу окуучу өзүнүн Ата Мекенге болгон мамилесин билдирет. Синквейнди иштеп чыгыш үчүн 3–5 мүнөт убакыт берилсе болот. Аны жекече да, жупташып да, топтор менен аткарууга болот.

Синквейнге мисалдар:

Кыргызстан.	Гимн.
Эркин, көзкарандысыз.	Салтанаттуу, ыргактуу.
Өнүгөт, өркүндөйт, реформаланат.	Ырдалат, шыктандырат, сыймыктандырат.
Төгөрөгү төп чакан дөөлөт.	Кыргыз жеринин бейкуттугун даңазалайт.
Ата Мекен.	Ыр.
Туу.	Герб.
Салтанаттуу, нарктуу.	Сыймыктуу, айырмалуу.
Желбирейт, ыргалат, шердентет.	Тагылат, белгилейт, шердентет.
Жарандык бийик мүдөөнүн символу.	Мамлекеттин өзгөчөлүгүн көрсөтүп турат.
Асаба.	Белги.

Синквейндер бир темада, бирок карама-каршылыктуу мааниде да болушу мүмкүн.

1. Кыргыз.	Кыргыз.
Меймандос, ынтымактуу.	Ыкшоо, ырксыз.
Эмгектенет, өнүктүрөт, коргойт.	Эмгектенбейт, билбейт, ойлонбойт.
Эң байыркы улуу эл.	Эң байыркы улуу эл.
Улут.	Эл.
2. Кыргызстан.	Кыргызстан.
Күнөстүү, эгемендүү.	Адилетсиз, авторитардык.
Өнүгөт, өркүндөйт, реформаланат.	Реформаланбайт, өнүкпөйт, курулбайт.
Береке, байлыкка мол өлкө.	Ырысы чачылган ырксыз өлкө.
Ата Мекен.	Мамлекет.

Иштелип бүткөн синквейндер партанын же столдун үстүнө тигилип коюлат да, окуучу алардын ичинен бирөөнү тандап алып, аны үн чыгарып окуйт жана ал синквейнди тандап алгандыгынын себебин, мазмундук маани-маңызын далилдүү түшүндүрүп берет.

Синквейн менен иштөөнүн башкы максаты — аларды кызуу талкуулагандан кийин айкын-ачык жана жүйөлүү аргументтер менен акыйкатын аныктай билүү. Синквейн түзүү окуучуга абдан жагат. Бирок ал окуучуга эмне берет? Синквейн окуучуну адамга, айлана-чөйрөгө, окуяга, процесске кыска жана таамай мүнөздөмө берүүгө көнүктүрөт, өзүнүн көзкарашын, ой-пикирин жана мамилесин калыптандырууга көмөктөшөт.

5. Сабакты жыйынтыктоо:

Мугалим: — Биз Кыргыз Республикасынын көзкарандысыздыгынын 20 жылдыгына арналып өтүлгөн бүгүнкү сабакта Кыргызстандын символдору — башкы белгилери жөнүндө маалыматтарды уктук жана чогуу талкууладык. Биз аларды билүүгө милдеттүүбүз, анткени алар биздин сүйүктүү Ата Мекенибиздин — эгемендүү кыргыз жергебиздин мамлекеттик белгилери болуп саналат.

Эзелки замандан берди нечендеген доордорду арытып, оомал-төкмөл сапар карытып келаткан биздин ак мөңгү, көк муз каптап асман тиреген Теңир-Тообуз, ак калпактуу Ала-Тообуз, касиеттүү Ысык-Көлүбүз, көк жайык Таласыбыз, айтылуу кең Алайыбыз, алыскы Баткен жана ыйык Ош, ажайып кооз Жалал-Абад жергелерибиз, Сары өзөн Чүйүбүз — нарк-дөөлөттүү ата журтубуз, ата салтын ардактаган кең пейил кыргыз элибиз, жалпы кыргызстандык калкыбыз түбөлүккө бар болсун!

6. Үйгө тапшырма:

Кыргыз Республикасынын символикасы жөнүндө окуп, «Менин Ата Мекеним!» деген темада эссе жазып же сүрөт тартып келүү.

ЭСКЕРТҮҮ:

Мугалим 1-сентябрдагы алгачкы билим сабагын бул иштелмени өз алдынча чыгармачылык менен пайдаланып өтөт.

Иштеп чыккан: Кыргыз билим берүү академиясынын тарыхый-коом таануучулук жана эстетикалык билим берүү лабораториясынын улук илимий кызматкери А. Б. Элебесова.